Юрій С. І.,
доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри міжнародних фінансів, ректор
Тернопільського національного економічного університету

Кізима Т. О.,
доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів
Тернопільського національного економічного університету

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ У ДІАЛЕКТИЦІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ

Розглянуто основні підходи до трактування поняття «фінансова грамотність населення», вказано на основні причини низького рівня фінансової грамотності населення в Україні та акцентовано увагу на необхідності підвищення фінансової грамотності громадян з урахуванням сучасних тенденцій в освітній сфері

The main approaches to the interpretation of the concept of "financial literacy of the population" are considered, the main reasons for the low level of financial literacy in Ukraine are pointed and attention to the need to improve financial literacy of citizens considering current trends in the educational sphere is accentuated

Недостатньо володіти мудрістю,
потрібно вміти нею користуватися.
Цицерон

Суттєві зміни, пов'язані зі стрімким поширенням фінансових відносин на усі сфери життєдіяльності людини, залучення до участі на фінансовому ринку

усе ширшого кола приватних інвесторів, наявність низки інвестиційних ризиків при вкладанні коштів у різноманітні фінансові проекти вимагають цілісної і дієвої системи захисту прав та інтересів приватних інвесторів в Україні. Актуальною проблемою у зазначеному контексті є формування нової економічної культури та нового економічного мислення, які передбачають належний рівень фінансової освіченості та фінансової грамотності громадян України, що вкрай важливо в перемінних та сучасних умовах глобального економічного простору.

У високорозвинених країнах світу представники усіх гілок влади давно усвідомили величезну значимість фінансової освіченості населення як для розвитку економіки, соціальної захищеності, так і для утвердження демократичних засад. Фінансова грамотність громадян «не лише зміцнює їхнє самоусвідомлення, сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, але й допомагає людям ефективно захищати свої права, підвищуючи таким чином рівень свого життя. У більшості країн економічна освіта дорослого населення розглядається як продуктивна інвестиція у розвиток та один із важливих інструментів забезпечення стабільності в суспільстві»[1]. Фінансово грамотне населення здатне запобігати негараздам, уникати грошових штормів, сприяти стабільному розвитку фінансових ринків та стимулювати економічне зростання в країні.

Фінансова грамотність поступово стає об’єктом активних наукових досліджень таких вчених: К. Кутер, Е. Лусарді, Т. Люсея, О. Мітчелл, М. Кузнєцова, М. Овчиннікова, Л. Стахович, А. Столярової, Г. Шахназаряна, В. Геєця, В. Ільїна, В. Креміня. Окреслена проблема є надзвичайно актуальною в сучасних умовах, адже громадяни, які володіють азами фінансової грамотності, можуть самостійно аналізувати основні тенденції економічного життя країни і відповідно до обставин моделювати стратегії своєї фінансової поведінки, обираючи найефективніші та найоптимальніші з них. Вони також спроможні оцінювати ризики, пов’язані із веденням фінансово-господарської діяльності,

[1] Шахназарян Г. Э. Финансовая грамотность населения в свете современных тенденций развития образования / Г. Э. Шахназарян // Финансы и кредит. – 2008. – №20 (308). – С. 57.

та, по можливості, оминати їх. Водночас недостатній рівень фінансової грамотності населення призводить до неефективного управління власними коштами, знижує обґрунтованість прийняття фінансових рішень, зменшує економічну активність населення та створює загрози фінансовій безпеці домогосподарств зокрема і стабільності національної фінансової системи загалом. Адже основне протиріччя у сфері фінансів домогосподарств – протиріччя між обмеженістю фінансових ресурсів та практично необмеженими потребами членів таких господарств – часто провокує ситуацію, коли члени домогосподарства, не володіючи достатнім рівнем фінансової грамотності і фінансової освіченості, вдаються до необґрунтованих (часто – імпульсивних) запозичень, формуючи величезні борги домогосподарства перед інституціями фінансового сектору.

У теперішніх умовах грамотність населення, будучи важливою ознакою сучасного суспільства, багато в чому визначає якість життя його громадян, забезпечуючи їм доступ до якіснішої освіти, роботи, послуг. Сказане сповна стосується і фінансової грамотності та фінансової культури, адже фінансові відносини стали невід'ємним атрибутом сучасного життя. Як справедливо зазначає В. Ільїн, у сучасному світі «кожен економічний суб'єкт є фінансовим, оскільки в нього є гроші, і він ними володіє й розпоряджається»[2]. Тому і не дивно, що грамотність передбачає (поряд із фаховими та функціональними знаннями і навиками) володіння широким спектром економічних і, передусім, фінансових понять та категорій.

Процес підвищення фінансової грамотності населення, який у різних країнах світу розпочинався у формі окремих ініціатив громадських і приватних організацій, спрямованих на надання допомоги громадянам в управлінні особистими грошовими коштами та інформуванні про ті чи інші фінансові послуги, поступово розвинувся до рівня національних програм і стратегій, а також наднаціональних ініціатив Європейського Союзу, Світового банку,

[2] Ільїн В. Фінансовий універсум – формула спеціального буття епохи постмодерну / Володимир Ільїн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iver/2008_1_1/chapter_1_part_3.pdf

Організації економічного співробітництва і розвитку та інших міжнародних організацій.

Розмаїття причин, що спонукають уряди багатьох країн вирішувати проблему підвищення фінансової грамотності населення, обумовлюють неоднозначність трактувань цього поняття. В основному фінансову грамотність розуміють у вузькому значенні, а саме: як «знання про фінансові інститути та пропоновані ними продукти, а також уміння їх використовувати при виникненні потреби і розуміння наслідків своїх дій»[3] або ж як «здатність споживачів і підприємців сфери малого бізнесу розуміти роздрібні фінансові продукти з метою прийняття обґрунтованих фінансових рішень»[4]. Тобто, фінансову грамотність пов'язують безпосередньо із певною системою знань про основні фінансові продукти, що реалізуються на фінансовому ринку країни.

Аналогічні визначення трактуються у відкритій енциклопедії Вікіпедії, яка визначає фінансову грамотність як сукупність «знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування і регулювання, професійних учасників і пропоновані ними фінансові інструменти, продукти та послуги, вміння ними користуватися з повним усвідомленням наслідків своїх дій і готовністю брати на себе відповідальність за прийняті рішення»[5]. Російський науковець М. Овчинніков фінансову грамотність аналізує як «сукупність двох елементів: 1) володіння індивідами інформацією про наявні фінансові продукти та їх виробників/продавців, а також наявні канали отримання інформації та консультаційних послуг; 2) здатність споживачів фінансових послуг використовувати наявну інформацію в процесі прийняття рішень: при

---

[3] Критерии финансовой грамотности населения и пути ее повышения : Отчет по результатам исследования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moneybasics.ru/articles/270

[4] Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ec europa.eu/internal_market/finservices-retail/docs/capability/report_survey_en.pdf

[5] Фінансова грамотність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Финансовая_грамотность

здійсненні спеціальних розрахунків, оцінці ризику, співставленні порівняльних переваг і недоліків тієї чи іншої фінансової послуги»[6].

Більш широке і деталізоване визначення фінансової грамотності населення подане у Концепції Національної програми підвищення рівня фінансової грамотності населення Російської Федерації, де фінансову грамотність визначено як «здатність громадян: ефективно управляти особистими фінансами; здійснювати облік витрат і доходів домогосподарства та здійснювати короткострокове і довгострокове фінансове планування; оптимізувати співвідношення між споживанням та заощадженням; розуміти особливості різноманітних фінансових продуктів і послуг (у тому числі інструментів ринку цінних паперів і колективних інвестицій), володіти актуальною інформацією про ситуацію на фінансових ринках; приймати обґрунтовані рішення стосовно фінансових продуктів і послуг та усвідомлено нести відповідальність за такі рішення; компетентно планувати і здійснювати пенсійні накопичення»[7]. Таке трактування найповніше охоплює основні аспекти управління особистими коштами громадян.

Водночас надто загальним і позбавленим будь-якої конкретики, цілеспрямованості бачиться визначення фінансової грамотності як «ступеня володіння людиною культурою фінансової поведінки, фінансовими знаннями і навиками»[8], адже важко передбачити та здогадатись, що автори розуміють під «фінансовою поведінкою», «фінансовими знаннями і навиками» та якими саме сферами обмежується ця поведінка, знання і навики.

Визначення фінансової грамотності як «сукупності знань, вмінь та навичок, потрібних для прийняття відповідальних економічних і фінансових

---

[6] Овчинников М. Обзор международной практики реализации стратегий и программ в области финансовой грамотности. – М., 2008. – С. 6.

[7] Концепция Национальной программы повышения уровня финансовой грамотности населения Российской Федерации. – Москва, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.misbfm.ru/node/11143

[8] Кузнецов Н.Г. Развитие системы инноваций в непрерывном финансовом образовании / Н.Г. Кузнецов, К.В. Кочмола, Е.Н. Алифанова, Ю.С. Евлахова // Финансы и кредит. – 2010. - №41 (425). – С. 7.

рішень та вжиття заходів з належним рівнем компетентності»[9], на наш погляд, дещо звужує трактування цього поняття, адже фінансова грамотність передбачає не лише наявність необхідних знань і навиків для прийняття відповідальних фінансових рішень, а й уміння формувати оптимальний власний кошторис, вести постійний облік особистих доходів і витрат, оминати ризики, здійснювати перспективне фінансове планування тощо.

Отже, *фінансова грамотність населення* – це сукупність установок, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень. До установок належать сформовані населенням традиції і культура фінансової поведінки та рівень усвідомлення ним необхідності підвищення фінансової грамотності. Знання передбачають освоєння і розуміння населенням основних фінансових категорій, понять, явищ і процесів (наприклад, сутності, мотивів та чинників заощаджень, природи і функцій фінансового ринку, принципів функціонування фінансових інституцій, співставлення ризику і дохідності тощо). До навиків зараховуємо уміння знаходити та аналізувати фінансову інформацію, звичку спостерігати за подіями на фінансовому ринку, уміння порівнювати пропозиції щодо інвестування коштів у фінансові активи від різних фінансових інституцій, здатність уважно читати договори щодо придбання фінансових послуг і розуміти закладену в них інформацію тощо.

Важливість формування і розвитку основних фінансових навиків (до яких належать також навики особистого фінансового планування, формування оптимального кошторису доходів і витрат, інвестування, користування різноманітними фінансовими продуктами і послугами) обумовлена все більш зростаючою роллю вартісних агрегатів у житті сучасної людини. У багатьох країнах світу вміння заробляти і розпоряджатися грошовими коштами слугує критерієм успішної фінансової захищеності особистості в суспільстві. Отже, у

[9] Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталя Лозицька [FINREP, Проект розвитку фінансового сектору]. – Київ, грудень 2010 року. – С. 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua

згаданому контексті питання сприйняття грошей та багатства, фінансових атрибутів у світогляді українців набуває першочергового значення і є невіддільним від проблеми формування фінансової культури населення.

Якщо у високорозвинених країнах світу діалектично визріває тенденція до зниження соціальної значущості грошей на користь гуманітарних цінностей, то в Україні упродовж тривалого часу увага пересічного громадянина мимоволі концентрується на грошах внаслідок найвагомішої причини: їх відсутності або гострої нестачі. Тому стосовно вітчизняного буття є сенс говорити не про зниження, а про неправомірне перебільшення значущості грошей у масовій свідомості, що, у свою чергу, накладає на них риси певної ірраціональності. Чимало українців продовжують сприймати гроші як «наймогутнішу соціальну силу, але таку, що спрямована проти фундаментальних основ людського співжиття, як соціальне зло, з яким неможливо боротися»[10]. Проте ця позиція є хибною за своєю суттю. Вважаємо, що побудова цивілізованих економічних відносин в Україні неможлива без кардинального переосмислення ролі грошей в житті суспільства, яке передбачає відхід людини від позиції жертви всевладдя грошей та перетворення її на свідомого і повноправного суб'єкта грошових відносин.

«Потенціал гуманізації суспільства, побудованого на ринкових засадах, насправді залежить від того, як можуть бути вписані грошові відносини в морально-етичний контекст. Це і є одним із нагальних завдань галузі фінансових досліджень, яка позиціонується сьогодні у статусі філософії грошей»[11], – стверджують фахівці.

Ставлення людини до грошей обумовлюється передусім особистісними характеристиками, а також соціально-культурним оточенням та економічним статусом індивіда. Наукою з'ясовано, що «люди довше зберігають здоров'я, залишаються психічно урівноваженими і фізично міцними, якщо не відмовляють собі у задоволенні витрачати гроші. У людей, які відмовляють собі

[10] Скринник З. Е. Культура фінансової поведінки: свобода, вибір, відповідальність / З. Е. Скринник // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – №3. – С. 170.

[11] Там само. – С. 173.

у всьому, нижчі показники в особистих фінансових досягненнях, песимістичність»[12].

Ставлення до грошей у сучасному українському суспільстві, як показує аналіз, формується під впливом чотирьох різноспрямованих тенденцій:

- традиційна економічна свідомість, пов'язана зі «зрівнялівкою», сприйняттям грошей як абстрактної цінності, про котру навіть говорити не зручно;
- радянський менталітет, що розглядає гроші як засіб нерівності, якого потрібно позбутися;
- вплив західного економізму, який ставить грошові відносини в центр соціальних відносин і пріоритетів;
- кризовий характер сучасного стану вітчизняної економіки[13].

Саме взаємодія зазначених складових і визначає особливий тип монетарної культури нашого суспільства, котрий досить тісно пов'язаний із поняттям економічної соціалізації, під якою розуміють «процес входження індивіда в економічну реальність суспільства»[14].

Безумовно, почуття власності і філософія грошей починають формуватися уже в ранньому віці. Саме дитинство є тим початковим етапом формування економічної свідомості, який в подальшому здійснює безпосередній вплив на становлення економічно грамотної та фінансово активної особистості. При цьому важливо зазначити, що «в процесі економічної соціалізації діти отримують економічну інформацію, головним чином, з таких джерел: активного – самостійної участі в економічному житті; видовищного – перегляду реклами; соціального – через спілкування з батьками, ровесниками і дорослими, які сприймають дитину як економічного партнера»[15]. Тобто, усі три першоджерела отримання економічної (у т. ч. і фінансової) інформації спершу функціонують у межах сім'ї, що є дуже важливим, адже саме їй належить

---

[12] Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / Валентина Москаленко // Соціальна психологія. – 2004. – №3. – С. 18.

[13] Там само. – С. 6-7.

[14] Там само. – С. 11.

[15] Там само. – С. 15.

пріоритетна роль у формуванні економічних уявлень і майбутніх світоглядних позицій дитини.

Оскільки сучасне покоління українських дітей виросло в нестабільній економіці, воно порівняно рано почало вливатися у трудове життя (майже половина дітей і підлітків має особистий досвід заробляння грошей) і, відтак, легше адаптується до теперішніх економічних умов. Тому можемо вважати, що в сучасних умовах у велику кількість родин фінансова грамотність приходитиме саме через молоде покоління.

Безперечно, уміння ефективно розпоряджатися власними грошима є однією з найважливіших характеристик фінансової грамотності населення. Однак, як свідчать результати національного дослідження, проведеного у грудні 2010 року Агентством США з міжнародного розвитку, портрет українського споживача фінансових послуг не вселяє оптимізму, адже «пересічний українець небагато знається на фінансових азах, користується головним чином простими банківськими послугами, майже нічого не знає про свої права як споживача фінансових послуг і не довіряє фінансово-банківським установам»[16]. І хоча «понад 60% респондентів вважають себе фінансово грамотними … однак лише 22% з них змогли дати 5 чи 6 правильних відповідей на 7 простих математичних запитань, без яких неможливо управляти власними фінансами»[17].

Низький рівень фінансової грамотності населення в Україні зумовлений основними причинами, пов’язаними як із суб’єктивними, так і об’єктивними засадами.

По-перше, відсутністю в Україні сформованих традицій навчання громадян основам фінансової грамотності, що обумовлено минулим історичним розвитком нашої держави, коли впродовж десятиліть в країні не лише не було фінансового ринку, а й працювала ідеологія на викорінення

---

[16] Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталя Лозицька [FINREP, Проект розвитку фінансового сектору]. – Київ, грудень 2010 року. – С. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua

[17] Там само. – С. 6 – 7.

товарно-грошових відносин у силу «переходу до комунізму». У нашій державі упродовж тривалого періоду практично були відсутніми досвід чи відповідні традиції навчання населення управлінню особистими фінансами. У сім'ях як первинних осередках, де діти вперше пізнають науку життя, мало хто з батьків (котрі виховувалися, в основному, за часів суцільного соціалістичного дефіциту) мав успішний досвід такого управління. У середній школі викладали і продовжують викладати безліч предметів, але уроків (бодай факультативних), пов'язаних з мистецтвом ефективного управління власними грошима, немає (наче без грошей у сучасному світі можна елементарно прожити). У вищих навчальних закладах студенти практично не вивчають дисциплін «Фінанси домогосподарств», «Управління особистими фінансами», «Управління грошима: практичний курс по створенню власного добробуту» тощо. От і доводиться кожному з нас науку управління особистими фінансами опановувати самостійно, спираючись лише на власний (інколи доволі гіркий) досвід.

По-друге, неналежним забезпеченням потенційних учасників ринку необхідною якісною та максимально об'єктивною фінансовою інформацією. Безперечно, успішність адаптації домогосподарств до нестабільних умов ринкового середовища та уміння підвищувати рівень фінансової грамотності значною мірою залежать від можливостей доступу до фінансової інформації, яка в сучасних умовах є досить масштабною та складною для розуміння пересічним громадянином і потребує глибокого осмислення й детального аналізу. Саме тому в середовищі приватних інвесторів домінують специфічні джерела отримання інформації про діяльність вітчизняних фінансових інституцій. І хоча найпопулярнішим джерелом отримання українцями фінансової інформації загалом є засоби масової інформації (67%), все ж таки друзі та знайомі (19%) і спеціалізовані веб-сайти в Інтернеті (17%) посідають, відповідно, друге та третє місця у цьому списку[18] (а при виборі фінансової

[18] Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталя Лозицька [FINREP, Проект розвитку фінансового сектору]. – Київ, грудень 2010 року. – С. 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua

установи для придбання відповідної послуги 52% українців звертаються за порадою саме до друзів та родичів)[19]. Для прикладу: в Росії найпопулярнішим джерелом отримання фінансової інформації слугують поради друзів і знайомих (22,4%) та минулий досвід (20%)[20].

На жаль, доступ до якісної та об'єктивної фінансової інформації в Україні є досить обмеженим як інформаційно, так і матеріально (за твердженням фахівців, переважна більшість юридичних осіб (про фізичних осіб годі й говорити) одержують інформацію на комерційних засадах). До того ж, зважаючи на численність регуляторів фінансового ринку та особливості збору, обробки і подачі інформації у кожному з них, в Україні існує певна дискретність та неспівставність її окремих складових, що вимагає наукової уніфікації та відповідної централізації фінансової інформації з метою здійснення не лише регіональних чи міжгалузевих, а й міжнародних порівнянь.

По-третє, відсутністю в Україні сформованого інституту фінансових консультантів. У розвинених країнах світу фінансові консультанти, фінансові радники, спеціалісти з фінансового планування – одна з найбільш престижних професій (скажімо, тільки у США їх налічується близько 650 тис.). Ці фахівці дають поради щодо прийняття інвестиційних рішень та формують особисті інвестиційні портфелі, оптимізують бюджет доходів і витрат, управляють боргами, за необхідності консолідують кредити, мінімізують фінансові ризики, оптимізують сплату податків, контролюють страхівки і накопичувальні рахунки, беруть участь у складанні заповітів тощо. За кордоном за допомогою фінансових радників укладається понад 40% усіх фінансових угод фізичних осіб.

В Україні, на жаль, спеціальні фінансові служби, які б консультували громадян з питань ефективного ведення їхніх особистих фінансових справ, не

---

[19] Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталя Лозицька [FINREP, Проект розвитку фінансового сектору]. – Київ, грудень 2010 року. – С. 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua

[20] Динамика финансовой активности населения России в 2000 – 2006 гг. : Аналитический доклад. – М.: ЦИРКОН, 2006. – С. 49.

набули належного розвитку. Однак переконані, що це – справа недалекого майбутнього.

У згаданому контексті актуалізується необхідність розширення підготовки вищими навчальними закладами України фахівців зі спеціальності «Фінанси і кредит» за рахунок спеціалізації «Фінансове консультування». Вважаємо, що вітчизняний ринок уже потребує і, безумовно, потребуватиме в майбутньому саме таких фахівців, оскільки добробут наших громадян демонструє динаміку до зростання, відбувається поступове формування середнього класу, який і ставатиме основним споживачем такого роду послуг. Відтак переконані, що сучасні економічні реалії вимагають адекватної реакції освітянського простору на запити сьогодення.

По-четверте, найважливішою перепоною, яка ускладнює вирішення проблем підвищення фінансової грамотності українців, є, на наш погляд, вкрай низька затребуваність фінансових знань основною масою населення, нерозуміння їх практичної ролі на усіх етапах життєвого циклу. Як правило, пересічна людина недостатньо чітко усвідомлює необхідність розширення своїх знань у цій сфері, оскільки не бачить шляхів застосування набутих фінансових навиків. Отже, наочно ілюструється слабка мотиваційна компонента отримання фінансових знань. Тому вважаємо, що в основі процесу здобуття фінансових знань та формування належного рівня фінансової грамотності повинна лежати зміна світоглядних позицій і поведінки населення стосовно сутності грошей та особистих фінансів. Парадоксально, але факт: в Україні досить часто спостерігаємо відверто нешанобливе ставлення населення до грошей. Інколи людина може влаштувати величезний скандал в магазині через кілька гривень, а на наступний день віднести усі заощадження сім'ї у «фінансову піраміду», керуючись лише порадами друзів або ж телевізійною рекламою. Наші співвітчизники й надалі не читають уважно договори, пов'язані зі споживчим кредитуванням. У підсумку виявляється, що через комісії, які банки можуть брати за все що завгодно (навіть за дострокове погашення кредиту (!)), реальна відсоткова ставка виявляється у півтора-два рази вищою, ніж розраховувала сама людина. Тому навіть без «пірамід» у наших фінансово неграмотних

співгромадян існує чимало можливостей своїми невмілими діями створити собі безліч життєвих проблем.

Таким чином, необхідно рано чи пізно (краще якнайшвидше) здолати таке відверто безграмотне ставлення більшості українців до власних грошей та до непередбачуваного фінансового майбутнього й сформувати у наших співвітчизників філософію впевненості у власних силах, завдяки якій кожен громадянин зможе досягти фінансової незалежності і зберегти її упродовж своєї життєдіяльності. Кожен українець має зрозуміти, що фінансово грамотна людина – це нині не лише престижно, а й украй необхідно.

Зі сказаного стає очевидним, що бути фінансово грамотною особистістю означає вміти управляти власними грошима таким чином, щоб забезпечити собі і своїй родині фінансову незалежність за допомогою тих інструментів, які з'являються на ринку, і тих навиків поводження з грошима, які допомагають зберігати і примножувати багатство, котрим володіє людина.

Проте вважаємо, що в процесі підвищення рівня фінансової освіченості населення повинні бути зацікавлені не лише громадяни, а й держава, яка за допомогою ефективної політики зобов'язана надати ринковій економіці соціальної спрямованості, утверджуючи в економічній поведінці громадян такі її моделі, які відповідають засадам трудової моралі та соціальної справедливості. Переконані, що саме держава має створювати необхідні умови для організації і проведення різноманітних освітніх програм фінансово-економічного спрямування (звичайно ж, за найактивнішої підтримки великих фінансових організацій та бізнесових структур). Успішній інтеграції держави і бізнесу у цій сфері сприятиме спільність мети, пов'язаної з реалізацією програм підвищення фінансової грамотності населення – виховання компетентних споживачів фінансових продуктів і послуг, здатних давати відсіч шахраям і нечесним на руку бізнесменам. При цьому активне залучення бізнес-структур до фінансування таких освітніх проектів має проводитися при одночасному забезпеченні жорсткого державного контролю за об'єктивністю та незалежністю підготовлених програм, здійснюваних оцінок та рекомендацій.

Для підвищення рівня фінансової грамотності наших співвітчизників вважаємо за необхідне більш активно в освітній роботі використовувати засоби масової інформації, Інтернет, можливості дистанційного управління. У цьому контексті доцільним вважається створення державного освітнього каналу, якість транслювання програм якого забезпечуватиметься шляхом залучення провідних науково-дослідних і освітніх центрів, відомих спеціалістів у сфері фінансів, грошей та кредиту. Велику роль також може відіграти створення «гарячої» лінії для консультування громадян з актуальних питань фінансового законодавства, організації та ведення власного бізнесу, оподаткування тощо.

Вважаємо, що в сучасних умовах дуже важливо відновити довіру населення до владних структур та інституцій, чому, на наш погляд, сприяв би постійний та відкритий діалог уряду і суспільства за допомогою засобів масової інформації.

Однак зазначимо, що для того, аби в Україні з'явилася реальна можливість успішно зреалізувати усі перелічені вище заходи, на рівні держави має бути прийнята комплексна Програма підвищення рівня фінансової грамотності населення з виокремленням основних функцій і завдань кожного з учасників цього важливого процесу. На початкових етапах реалізації зазначеної Програми держава, на наш погляд, має сконцентрувати увагу на таких основних напрямах:

стати організатором публічної дискусії з цієї тематики;

контролювати, щоб заходи в межах Програми не зводилися до реклами і маркетингових кроків з боку певних фінансових інституцій щодо просування своїх фінансових продуктів і залучення потенційних клієнтів;

проводити політику підвищення прозорості в роботі вітчизняних фінансових установ;

удосконалювати законодавчу базу з метою недопущення на ринок недобросовісних учасників тощо.

Надзвичайно цікавим і корисним у зазначеному контексті може слугувати досвід зарубіжних країн (зокрема, США, Великої Британії, Канади, Австралії,

Франції, ФРН, Австрії, Сінгапуру, Індії, Польщі)[21] щодо фінансування інформаційно-освітніх програм та здійснення контролю за їх реалізацією.

Також ми абсолютно переконані в тому, що з метою підвищення фінансової грамотності населення в Україні потрібно терміново внести ряд змін до системи реформування вітчизняної освіти з урахуванням загальносвітових тенденцій при безперечному збереженні наявних у нашій освітній системі відповідних досягнень. Це допоможе вийти зі складної економічної ситуації у найкоротші терміни та з найменшими втратами. Інвестиції в освіту завжди були і продовжують залишатися важливою складовою підвищення рівня людського капіталу загалом та його базового елемента – набутих знань, навичок і досвіду – зокрема.

Досить актуальною у зазначеному контексті, на наш погляд, є проблема підвищення фінансової грамотності школярів, адже саме в межах шкільної освіти можна максимально охопити фактично усі прошарки населення (включаючи і батьків учнів). Вважаємо, що надзвичайно корисним було б у школах, поряд із введенням окремого спеціалізованого предмету, створити систему факультативної освіти в межах державно-приватного партнерства, яка за активної участі вітчизняних фінансових інституцій, некомерційних організацій, вищих навчальних закладів стимулювала б розвиток таких позакласних форм роботи зі школярами, як дні відкритих дверей у фінансових установах, гуртки юних фінансистів, ознайомлювальні екскурсії до найбільш відомих у регіоні фінансових структур тощо. Відтак діти та молодь, які набагато сміливіше дивляться у майбутнє та охочіше ідуть на активні фінансові дії, поступово поширюватимуть набуті фінансові знання у сім’ях, що,

[21] Див.: Стахович Л.В. Возможности использования в России зарубежного опыта разработки и внедрения программ и продуктов в области финансового образования населения / Л.В. Стахович, Л.Ю. Рыжановская, Е.В. Галишникова // Финансы и кредит. – 2010. – №28 (412). – С. 63 – 69; Столярова А.А. Анализ мировой практики развития финансового образования и повышения финансовой грамотности населения / А.А. Столярова, Г.Э. Шахназарян // Финансы и кредит. – 2010. - №34 (418). – С. 72 – 78; Шахназарян Г. Э. Финансовая грамотность населения в свете современных тенденций развития образования / Г. Э. Шахназарян // Финансы и кредит. – 2008. – №20 (308). – С. 51 – 58.

відповідно, стимулюватиме батьків підвищувати рівень своєї фінансової грамотності.

Щодо ролі вищої освіти у підвищенні фінансової грамотності населення, то тут склалась парадоксальна ситуація. Ще в кінці ХХ ст. як у державних, так і недержавних вузах спеціальність «Фінанси» набула ажіотажної популярності і з боку молоді, і з боку керівництва вузів, тому таку спеціальність відкривали у вищих навчальних закладах неекономічного профілю. Одночасно місця державного замовлення за такою спеціальністю виділялися навіть авіаційним вузам. Такі реалії спричинені зменшенням кількості державних місць у профільних вузах. «Перевиробництво» економістів та юристів стало головною темою у засобах масової інформації. Практичне керівництво ланками фінансової системи у державі віддавалось випускникам різних спеціальностей, які не мали ґрунтовних теоретичних і практичних навиків, проте були однопартійцями. Тоді ж на теренах України функціонували 2 спеціалізовані вчені ради зі спеціальності 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Сьогодні їх більше 30. Але кількість не характеризує якість. Як правило, теоретиками з фінансів грошового обігу та кредиту стали колишні політекономи та спеціалісти з макроекономіки. Адже з 1988 р. до 1996 р. не було захищено жодної докторської дисертації з цього напрямку.

Переконані, що підготовка майбутніх фахівців для будь-якої сфери діяльності має здійснюватися лише профільними вищими навчальними закладами. А введення у навчальні освітні програми таких дисциплін, як «Фінанси домогосподарств», «Управління особистими фінансами», «Управління особистим інвестиційним портфелем» тощо дасть можливість майбутнім випускникам – спеціалістам з вищою освітою – оволодіти основами фінансової грамотності та активно впливати на формування власного добробуту і підвищувати свій життєвий рівень. Принагідно зазначимо, що основною вимогою до формування системи фінансової освіченості в Україні має стати розробка і запровадження національних стандартів фінансової грамотності, що обумовлено необхідністю формалізації національних базових основ фінансової грамотності в межах загальної системи вітчизняної освіти.

Вважаємо, що запропоновані вище заходи організаційного та освітнього характеру допоможуть вивести на якісно новий рівень фінансову грамотність і сформувати фінансову культуру громадян, сприятимуть активізації фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств і залученню їх до діяльності на фінансовому ринку України. У свою чергу, збільшення кількості роздрібних учасників фінансового ринку та масштабів акумульованих на ньому активів сприятиме поступовому виходу національної економіки з кризового стану.

Авторська довідка

П.І.Б. автора **Юрій Сергій Ілліч**

Посада, науковий ступінь д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри міжнародних фінансів, ректор Тернопільського національного економічного університету

Поштова адреса 46020 м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11,
Тернопільський національний економічний університет

Телефон 8 (0352) 43 61 33 8 (0352) 47 50 51

П.І.Б. автора **Кізима Тетяна Олексіївна**

Посада, науковий ступінь д.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету

Поштова адреса 46020 м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11,
ТНЕУ, кафедра фінансів (робоча)

46027 м. Тернопіль,
вул. С.Будного, 30/9 (домашня)

Телефони домашній 8 (0352) 53 04 83
мобільний 8 098 259 36 65

E-mail kris_kizuma@ yahoo.com